

Az információs társadalom mint kockázattársadalom

A cikk rövid történeti áttekintés után meghatározza a kockázat (rizikó) fogalmát, majd ismerteti a kockázattársadalom és információs társadalom elméletét. Míg a korábbi korok emberének a legnagyobb kockázatot elsősorban az előre nem látható természeti események jelentették, addig ma főként a saját maga által létrehozottak fenyegetik. A cikk fő gondolata az, hogy alapvetően nincs különbség az információs és a kockázattársadalom között, mert a kettő lényegében ugyanaz: az ipari utáni társadalom, csak más elnevezéssel, más hangsúlyokkal. Korunkban nemcsak az információ kezelése változott meg, és azáltal a kockázatnak új tartományai is megjelentek, de átalakult a kockázat percepciója is.

Szerzői információ:

Pintér Róbert

1999-ben diplomázott az Eötvös Loránd Tudományegyetem szociológia és 2000-ben a politológia szakán, jelenleg ugyanitt a szociológia PhD fokozat megszerzése előtt áll. Megalapítása óta (1998) a BME-UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (ITTK) kutatója, 2001 januárjától a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BMGE) Információ- és Tudásmenedzsment tanszékének tanársegédje, több felsőfokú intézmény óraadó tanára. Fő kutatási témája az információs társadalom, ezen belül elsősorban az információs politika-stratégia; az Európai Unió információs fejlődése; a finn információs társadalom; a (média)konvergencia; és az információs társadalom, mint kockázattársadalom.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Pintér Róbert. „Az információs társadalom mint kockázattársadalom”.

Információs Társadalom II, 4. szám (2002): 102–117.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.II.2002.4.5>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Pintér Róbert

Az információs társadalom mint kockázattársadalom¹

Bevezetés

Angliában a repülőgépmotorok biztonsági szabványainak a felülvizsgálatát kezdeményezték az ezredfordulón, mert a lökhajtásos gépek maximum 3,6 kilogramm súlyú vadludakat képesek biztonságosan felaprítani repülés közben. Az utóbbi tíz évben viszont az ennél is kövérebb ludak szaporodtak el, amelyek ugyancsak nagy csapatokban közlekednek a légtérben. A madarak száma és testsúlya a közparki etetések miatt nőtt meg, s irtásuk kisebbfajta zendülést okozna az angol társadalomban. Így aztán a megoldás technológiai: gyorsabban forgó motorok és nagyobb, élesebb lapátok. A megszokott logika ismét diadalt arat: technológiával odázzák el a probléma valódi kezelését. (Kövérek ludak fenyegetik a légi közlekedést, 2001)

2001. november közepén különös jelenés tanúi lehettek a kaliforniai Pacific Lumber Company favágói: a dúskeblű földanya jelent meg nekik félmeztelenül és felszólította őket, hogy imádják őt: „Én vagyok az istennő, és most minden nő nevében beszélek. Én vagyok a Föld, a teremtés bölcsője, ágyékom redői rejtik üdvösségedet. Térdelj le, és imádj engem!” (Ökotantarius női rapperek a faipar ellen, 2001)

Valójában a környezetvédő Dona Nieto kezdeményezéséről volt szó, a „Meztelen mellekkel a fákért” mozgalomról. A Reuters híre szerint ennek ellenére az egyik favágó térdre rogyott és megcsókolta a földet.

E két hírből is látszik, hogy olyan társadalomban élünk, ahol bár látszólag egyre kisebb a szerepe a természetnek, mégis mindannyian tisztában vagyunk vele – csak jó mélyen elfojtjuk –, hogy „rosszul mennek a dolgaink.”

A természet leigázása úgy tűnik félresikerült. Technológiával, még több technológiával kezeljük azokat a problémákat, amelyeket épp a technológia okozott. Az elmúlt három-négyszáz évben felépítettünk egy olyan társadalmi és gazdasági rendszert – a modern kapitalizmust –, ahol a hatékonyság, a versenyképesség és a jövő gyarmatosítása a túlélés záloga. Kérdés, hogy tud-e ezen a logikán változtatni az új információs korszak, vagy ezt az alapelvet az újfajta termelési és együttélési mód sem tudja felülrni?

Tehát: vajon más-e a hálózati társadalom alaplogikájában és a környezethez való viszonyában, mint a korábbi, ipari korszak? A kérdés megválaszolásához a kockázattársadalom fogalmát fogjuk eszközként felhasználni. (Beck, Ulrich, 1998)

A kockázat fogalma

A kockázat viszonylag „új” fogalom, amit a kora-modern társadalmak találtak fel a körülöttük lévő világ és a jövő biztonságosabbá tételéhez.² A rizikó szó eredendően a tengeri hajózásban jelent meg először – mégpedig a földrajzi felfedezések idején, amikor még viszonylag nagy kiterjedtségűek voltak az ismeretlen, nyugat-európai hajós által be nem járt tengerek.

A rizikó eredetileg portugál vagy spanyol szó volt – új területek (térbeli) felfedezését jelentette, ismeretlen vizeken hajózást. Vagyis kezdetben szinte semmi köze sem volt az időhöz, így a Jövőhöz sem. Csak egy folyamatos jelentésmódosulás során kezdték el a fogalmat alkalmazni minden ismeretlenre, mindenre, ami a jövőben bekövetkezhet, mégis valamennyire előre látható, megfogható, kiszámítható. Vagyis lassacskán lett a térre utaló szóból – időre utaló fogalom.

A tradicionális társadalmakban – így a földrajzi felfedezések korát megelőző Európában is – nem igazán létezett a mai értelemben vett, elterjedt kockázat-fogalom. Az emberek nagy többsége más viszonyban állt a külső világgal és annak eseményeivel. Azt, hogy mi történik velük és miért, sokkal inkább a szerencséivel, az „istenek akaratával”, a sorssal, varázslattal stb. magyarázták. Olyan világban éltek, ahol a múlt, a tradíciók, a kozmikus erők ismerete sokkal fontosabb volt a túlélésben, mint a jövőbeli események kiszámíthatósága.³

A kockázat fogalom használata akkor terjedt el, amikor a társadalom egy jelentős része számára a túlélés egyre inkább a jövőbeli események kiszámítható ellenőrzésén múlt. A vállalkozónak, a polgárnak a modern kor hajnalán középpontivá vált, hogy kiszámíthatóvá váljon az üzletmenet, hogy racionális módon kalkulálható legyen, mi fog történni a jövőben. Vagyis elsőrendű kérdéssé vált, hogy higgyen a saját előre látásában, ügyességében és abban, hogy ezen múlik a sikere. Ezért szüksége volt egy olyan világrépre, amely jövő- és nem múltorientált, ahol a jövőre vonatkozó elvárások kalkulációja elképzelhető.⁴

Az így létrejövő kockázat-fogalomnak a fókuszában az eseményekhez hozzárendelhető valószínűség és a dolgok kiszámíthatósága áll(t). A vállalkozó tudta, hogy mire, milyen eseményekre számíthat a jövőben és ehhez igazította a cselekvéseit a jelenben. Arra esetre pedig, ha mégis beütne az igen valószínűtlen, megjelent egy új iparág: a biztosítás. „A biztosítás azt a határvonalat jelenti, amelyen belül az emberek kockázatot vállalnak. Mint a kockázat fogalmánál, a biztosítás korszerű formái is a tengerhajózáshoz kötődnek. Az első tengeri biztosításokat a tizenhatodik században kötötték; tengerentúli biztosítást először 1782-ben kötött egy angol cég. Hamarosan a londoni Lloyds vezető helyet szerzett a kibontakozó biztosítási szakmában, és ezt a helyet már két évszázada tartja.” (Giddens, 2000: 35)

Ez a kockázat-alapú jövőkép lassan elterjedt az egész társadalomban is és komplett rendszereket, sőt magát a kapitalizmus épületét húzták fel erre az alapra. De a modern intézmények, így például az egészségbiztosítás, az öregségbiztosítás és tulajdonképpen maga a későbbi jóléti állam egésze is csak egy kockázat-alapú jövőképből kiindulva érthető meg. A modern világot kalkulálhatóvá, kiszámíthatóvá tették, a biztosítás révén pedig megszelídítették a veszélyt jelentő dolgokat is. A jövő gyarmatosítása elkezdődött.

Kockázattársadalom

Attól azonban, hogy a kockázat fogalma megjelent, még nem beszélhetnénk kockázattársadalomról. Ehhez az ellenőrzött kockázatoknak először „el kellett szabadulniuk”. A kockázatok teljes ellenőrizhetőségének a megkérdőjeleződésével lépünk át egy új korszakba, amelyet a szakirodalom kockázattársadalomnak nevez. Az ipari korszak racionális, kiszámítható világa észrevétlenül fordult át önmaga torzójába, irracionális, kiszámíthatatlan kockázattársadalommá válva.

A következőkben ezt az átalakulást vesszük alaposabban szemügyre. A kockázattársadalom elméletének megfelelően két fő szakaszt különítünk el: ipari- és kockázattársadalmat. Ezt követően megvizsgáljuk az átmenet jellegét, beszélünk a reflexivitásról (az átmenet elkerülhetetlenségéről) és meghatározzuk a kockázattársadalom fő területeit.

A két fő szakasz

Az ipari társadalmakat – így a kapitalista és az államszocialista társadalmakat egyaránt – jellemezte egyfajta, az egész társadalmat átható közös hit abban, hogy a haladás és a fejlődés előbb-utóbb minden problémát képes lesz kezelni. Hogy racionálisan, a technológia segítségével az emberi együttélés egy magasabb szintjén a Rossz a maga teljességében elűzhető – hogy kis túlzással néhány ezer évvel a földi Paradicsomból való kiűzetés után az ember a Technológia és a Tudás segítségével újból megteremtheti – de immár ő maga, saját magának – a Paradicsomot.

Ezt a hitet ebben a néhány száz évben – amíg az ipari társadalom felépítése folyt, és ezzel párhuzamosan a természetet, mint eszközt, mint meghódítandó és leigázandó környezetet állították be – nem kérdőjelezték meg tömegesen. Nem folyt vita a kérdéstről – nem úgy, mint manapság. Ez volt a Közös Alap. Eretnekség lett volna a hiányosságait felhánytorgatni.

A mégis kételkedőket értetlenkedés fogadta és a „racionális” válasz, hogy a fejlődés idővel majd minden problémát megold. A haladásban való hit tekintetében nem volt különbség kapitalista vagy szocialista társadalom között, hisz mindkettő ipari és modern volt. Ez a fejlődésbe vetett modern hit szinte az „egykori” (premodern) valóság helyébe lépett. A modern ember a haladást, a fejlődést és a technológiát választotta, mint saját hitet, mint választ minden végső kérdésre – szemben a kozmikus Istennel.⁵ Ezzel azonban végképp elveszítette a helyét a természetben, amit hosszú évezredek során a vallás segítségével ő maga teremtett – csakhogy ennek a „hibának” a felismeréséhez évszázadoknak kellett eltelnie. Amikor pedig ez a felismerés tömegessé vált, akkor már jócskán benne éltünk a kockázattársadalomban.

A kockázattársadalom elmélete tehát két fő szakaszt különít el:

1. Az iparit: az ipari társadalmakban minden kockázatot ellenőriznek, vagyis egyfajta végső határértékként arra törekszenek, hogy a jövőben minden kockázat kiszámítható legyen, tehát a rendszer inherens (önmagából fakadó, önmaga tartalmazta) része. Épp ezért az ipari társadalmakban a kockázatokról, a fejlődés káros mellékhatásairól nem folyik igazán nyilvános vita, hiszen kezelésük-ellenőrzésük mindig sikeresként van feltüntetve. De ha valamit

mégsem sikerülne megoldani a jelenben, akkor a fejlődés a jövőben ezt a hibát is kiküszöböli.

2. A kockázattársadalom: az ellenőrizhetetlen kockázatok kerülnek a nyilvános vita középpontjába, kiszorítva onnan a fejlődéshit alapján konstruálódó párbeszédet. Vagyis újra előtérbe kerül, hogy a fejlődésnek ára van, és ez lassacskán meghatározza a politikai viták, döntések egy jó részét is.⁶

Átmenet a kockázattársadalomba

Külső kockázatok helyett gyártott kockázatok

Míg a premodern társadalmakra a kívülről jövő kockázat volt elsősorban a jellemző, addig napjainkra ez jelentősen megváltozott és a kockázatokat mi magunk állítjuk elő, vagyis belülről fakadnak.

A külső kockázat versus belső (gyártott) kockázat az átmenet egyik legfontosabb jellemzője. A korábbi korok embere elsősorban a rossz időjárástól félt, az ebből fakadó éhínségektől, a földrengéstől, a tengeri viharoktól... Vagyis számára a természetnek való kiszolgáltatottság, az előre nem látható természeti katasztrófa jelentette a legnagyobb kockázatot.⁷

A kockázattársadalomban élő embert ezzel szemben a saját maga által létrehozott kockázatok fenyegetik, sokszor úgy, hogy erről tudomása sincs. Az átmenet perze a természetből fakadó kockázatok sem tűnnek el, de jelentőségük csökken, illetve jellegük is megváltozik: a természet leigázása folytán előálló anomáliák – üvegházhatás, vízszennyezés, ózonlyuk... – már nem a hagyományos értelemben vett természeti kockázatok, ugyanis ezek is egyre inkább a rendszeren belülről, nem pedig kívülről származnak. Tulajdonképpen minden egyes új emberi találmánnyal feltalál(t)unk egy új kockázatot is és ezzel hatással vagyunk a természetre, mégpedig előre ki nem számítható módon.

Természetesen e megkülönböztetés a két korszak között egy fokozatos átmenetet feltételez, ahol a hangsúly a külső kockázatokról lassan a belsőkre tevődik át. A korábbi korszakban is voltak belső, az emberek együttéléséből fakadó veszélyek. Ezek közül például a tűzvészek, illetve a részben emberi, részben természeti okokból pusztító járványok voltak igen veszélyesek. Azonban két ok miatt mégis megállapítható a korszakok közötti alapvető különbség:

1. Korábban a belső kockázatokkal többnyire tisztában voltak az emberek. Vagyis tudták, hogy ezek veszélyt jelentenek, épp ezért a korábbi tapasztalatok alapján lehetséges volt felkészülni a kezelésükre – például kiépítették az állandó tűzoltóságot, vagy járványügyi hatóságot hoztak létre. Az új természeti és belső kockázatok természete viszont nem ismert, soha korábban nem találkozhattunk velük. Abban sem lehetünk biztosak, hogy mi az, ami veszéllyel jár, és mi az, ami nem.
2. Másrészt a két korszakban eltérő a kockázatok egymáshoz való aránya: bár korábban is voltak belső kockázatok, de ezek száma és előfordulása jóval kisebb volt, mint a külső kockázatoké, vagy a későbbi belső kockázatoké.

A normarendszerek csődje

A belső kockázatok elburjánzásával felszínre került a normarendszerek csődje is – ami az átmenet második legfontosabb jellemzője. A fejlődéselvű norma ugyanis evidenciaként kezeli, hogy a technológia jó, hogy a döntések helyesek és a fejlődés folyamatos. Ezzel szemben viszont azt látjuk, hogy a hasznos döntések károkat okoznak, a technológia nem kívánt mellékhatásokkal jár és ezek a mellékhatások gyakoribbakkal, mint maga a kívánt hatás.

A kockázattársadalom elmélete szerint tehát a jó döntések – rossz eredmény metódusa megkérdőjelezheti a fejlődésbe vetett hitet, rámutatva annak ellentmondásosságára.

Az ellenőrizhetőség teljes megkérdőjeleződése

Végül ez az átmenet elvezet a kockázat központi mozzanatának, a kalkulálhatóságnak, a kiszámíthatóságnak és az ellenőrizhetőségnek a végéhez is. Egyrészt nem tudjuk, mit kell ellenőrizni, vajon mi az, ami veszélyes. Másrészt, még ha tudjuk is, hogy valami veszélyes lehet, sokszor a belső, gyártott kockázatok természete nem ismert, nem tudjuk, hogy vajon, amit teszünk, azzal segítünk, vagy netán ártunk.

Végeredményben el kell ismernünk, hogy nem tudunk mindent ellenőrizni, sőt még azoknak a folyamatoknak a pontos lefolyását sem garantálhatjuk, amelyeket mi magunk indítottunk el.

Az észlelés-tudatosulás-elfojtás kérdése

Az új, a kockázattársadalomba való átmenetből fakadó problémákkal való szembenézés mindig nehéz. Az egyik leggyakoribb stratégia, hogy az emberek a homokba dugják a fejüket, és úgy tesznek, mintha semmi sem változott volna – vagyis ugyanúgy élik az életüket, mint addig. Persze az elfojtásnak, a kockázatok elkendőzésének kulturálisan és társadalmilag meghatározott technikái (intézmények-cselekvésformák stb.) is léteznek.

A kockázattársadalomba való átmenetnek csak az egyik oldala az újfajta kockázatok megjelenése. Ugyanilyen fontos, hogy ezt idővel felismerjük. Tehát a kockázattársadalmat – ellentétben az ipari korszakkal – folyamatos viták jellemzik arról, hogy mi az ami veszélyes, s azt hogyan lehet kezelni, ezért az észlelés-tudatosulás-elfojtás kérdésköre a középpontba kerül.

Mindennek a háttérben az áll, hogy nincsenek egyértelmű válaszok. Nem feketén-fehéren – mindenki számára nyilvánvalóan – egyértelmű, hogy mi a probléma, milyen annak a természete és hogyan kell azt kezelni.⁸ Részben ebből fakad, a korábbiakhoz képest, most már tömegesen elvitatják a politikusoktól és a tudósoktól a kizárólagos jogot, hogy értelmezzék a szituációkat és aztán döntsenek arról, hogy mit kell tenni.

A biztosíthatóság vége

Legvégül, az átmenet során bizonyos területeken megkérdőjeleződik a biztosíthatóság is. Vagyis, ha valaminek a kockázata kiszámíthatatlan, a bekövetkező károk pedig felmérhetetlenek, akkor értelmetlen biztosításról beszélni. A biztosítótársaságok már nem kerekítik egésze a világot azzal, hogy egy bizonyos összeg befizetése esetén a rendkívül valószínűtlen bekövetkezése esetén is helyrebillentik a rendszert – tehát nem kártalanítanak. Végeredményben a kockázattársadalomban a kalkulálható kockázatok száma csökken, és garmadával jelennek meg a bizonytalan veszélyek.

Reflexivitás

No de muszáj nekünk kockázattársadalomban élni? Mi történik, ha nem hagyjuk, hogy a kockázattársadalomba való átmenet megtörténjen?

A kisebbik probléma ezzel a felvetéssel az, hogy kései. Amikor ez a kérdés először felmerült – jó pár évvel ezelőtt – már kockázattársadalomban éltünk. A nagyobbik probléma, hogy a kérdés hamis, mert azt a látszatot kelti, mintha valójában lehetőségünk volna eldönteni, hogy a kockázatok és a veszélyek milyen jelleget öltsenek.

Az elmélet válasza erre a kérdésre az, hogy a két szakasz – az ipari és a kockázattársadalom – közötti átmenet reflexív. Ez tulajdonképpen több dolgot jelent egyszerre:

1. Az átmenet reflex-szerű, a „fejlődés” nem szándékolt következménye.
2. Nem opcionális, tehát nem választás eredménye, nem tudatos.
3. Az átmenet önkonfrontációt jelent: annak a felismerését, hogy a problémák már nem kezelhetők a régi, modern logikával.

A kockázattársadalom létrejötte voltaképpen akár mellékhatásnak is tekinthető: a modern ipari fejlődés nem szándékolt következménye, ami a kultúra és a társadalom teljes átalakulását eredményezi.

A kockázatok elszabadulása a „fejlődéssel” járt, mi magunk hoztuk létre a kockázattársadalmat, miközben a tökéletes, biztonságos, kockázatmentes(!) ipari társadalmat akartuk felépíteni. Tehát éppen, hogy a szándékaink ellenkezőjét értük el, tökéletlen, nem biztonságos és kockázatokkal terhelt rendszert alakítva ki. Az általunk gyártott és használt technológia, az ellenőrzésünkön kívüli folyamatokat indított el. A kulcsmomentum az, amikor ezt felismertük. Amikor ráébredtünk, hogy a hagyományos módon, még több, újfajta technológiával ez a probléma már nem kezelhető.

A kockázattársadalom tehát felveti a kezelhetőség kérdését: vajon képesek vagyunk-e megbirkózni ezzel a kihívással? A kérdés arra mutat rá, hogy tulajdonképpen még most is egy olyan világban élünk, ami technológia és tudás-alapú. Ennek a világnak az intézményeit az ipari korszakban és annak a vezényletére hozták létre az elődeink. Vagyis miközben a keretek a régié maradtak, közben a problémák, amelyeket orvosolni kell, immár újak. Az információs korszaknak épp ezért az egyik legfontosabb kérdése az, hogy képes lesz-e ezeket az intézményeket úgy megújítani, hogy ezzel a konfliktussal sikeresen szembe tudjanak nézni.

Információs társadalom, mint kockázattársadalom

Az ipariból a kockázattársadalomba való átmenet végső eredményképpen ott állunk pőréen azokkal a folyamatokkal szemben, amelyeket mi magunk indítottunk el, de egyre kevésbé tudjuk kordában tartani őket a racionális, technológiai fejlődés talapzatán. Hogy miért? Jean Baudrillard szavaival: „Egy valami biztos: a kiindulási adatok összetettsége, minden hatás potenciális megfordíthatósága folytán a racionális beavatkozás semmiféle formájának az illúziójába nem ringathatjuk magunkat. Azzal a folyamattal szemben, amely messze meghaladja a közreműködők egyéni és közös szándékát, kénytelenek vagyunk elfogadni, hogy a jónak és rossznak mindennemű megkülönböztetése (és így esetünkben annak lehetősége, hogy pontos mércével ítéljük meg a technológiai fejlődést) szigorúan csak racionális modellünk legalsó szélén érvényes – e határokon belül az etikáról lehet gondolkodni és gyakorlati meghatározás lehetséges –, ezen túl, annak a folyamatnak az egészét tekintve, amelyet magunk indítottunk el, és amely már nélkülünk folytatódik egy természeti katasztrófa környörtelenségével – szerencsénkre vagy szerencsétlenségünkre –, a jó és a rossz elválaszthatatlansága uralkodik, tehát olyan helyzet, amelyben nem lehet az egyiket a másik nélkül előmozdítani. Ez pontosan az elátkozott rész teorémája, és teljesen fölösleges azt kérdezni, hogy ennek így kell-e lennie: így van, és aki ezt nem ismeri föl, a legnagyobb önámítás csapdájába esik. Ez nem mond ellent annak, amit az életünk etikai, ökológiai, gazdasági szférájában tehetünk, de teljességgel relativizálja a jelentőségét szimbolikus síkon, vagyis az elrendeltetés síkján.” (Baudrillard, 1997: 91, kiemelés az eredetiben)

„Magyarra” fordítva: a kockázattársadalom tehát azt jelenti, hogy egy igen paradox szituáció állt elő: a mai „fejlődésben” a még több jó, automatikusan egyenlő a még több rosszal. Ezt nyugodt szívvel nevezhetjük a kockázattársadalom kvintesszenciájának is.

A fejlődést ellenőrizni, irányát bejósolni, folyamataira hatással lenni, csak nagyon szűk keretek között lehetséges – pontosan addig, ameddig racionálisnak tételezzük fel. Ez a modell azonban igencsak leszűkít. A fejlődés irracionális, a racionalitás irracionálitást szül, a technológia további problémákat okoz és a megoldás még több technológiáért kiált. A beavatkozások pedig összeütköznek egymással, a racionális jócselekedetek össztársadalmi, vagy összgazdasági szinten összeadódnak és nem szándékolt következményként képesek az eredetileg kívánt hatást a másik végletébe, a rosszba átfordítani.

Mi köze van azonban ennek az információs társadalomhoz? Látszólag semmi. Valójában azonban mind a két elmélet – a kockázattársadalom és az információs társadalom elmélete is központi helyen szerepelteti a modern technológiát, sőt, mint látni fogjuk, tulajdonképpen ugyanarról szól a két elmélet, csak másképp.⁹

Az információs társadalom: a bizonytalanság kiterjedése

Az információs társadalom az emberi együttélés új módja, ahol az információ hálózatba szervezett előállítás, tárolása, terjesztése, feldolgozása... játssza a legfontosabb szerepet. Attól új ez az együttélési mód, hogy minőségileg is megváltoztatja az

emberek közötti társadalmi viszonyt – azaz a társadalom együttélésének megváltozik a megszokott rendszere. Mindennek a háttérében az infrastruktúra, az új információs és kommunikációs technológia áll. Ez az 1960–70-es évektől kezdett elterjedni, a kapitalizmus akkori megújulásával párhuzamosan, ami létrehozta a globális, információs gazdaságot és ennek legfőbb szervezeti alapját, a hálózatot.¹⁰ Mára a hálózat vált a gazdaság domináns formájává, amely a nap 24 órájában működik, felülírva a korábbi napi életritmust. A hálózat kettéosztja a világot a számára értékesekre és értéktelenekre, csak azt foglalva magába, ami és aki fontos-értékes a számára – ezzel egy újfajta globális geometriát teremt, a korábbi gazdaságföldrajz szabályait átalakítva.

A gazdaság hálózati alapú szerveződése minden más társadalmi területre is hatással van. Ez az új hálózati elrendeződés elsősorban a lokális, helyhez kötött közösségi identitással kerül szembe, valamint az ezen alapuló társadalmi intézményekkel – így például az állammal. Az emberek válasza erre az összetett kihívásra rendkívül sokszínű – de különösen szembeötlő a (globális) társadalmi mozgalmak elszaporodása az információs korszakban. Egy részük védekező alapon elutasítja a változásokat, míg más részük megpróbál aktívan hatni a változás irányára, és radikálisabban fellépni egyes folyamatokkal szemben.

Az információs társadalmi változások legfontosabb hatása, hogy a társadalom egészében megnő a bizonytalanság, a biztonság hiánya, a bejósolhatatlanság. A globális gazdasági- és médiahálózatok rugalmasságát ugyanis nem képesek teljes egészében átvenni az emberek, akik saját értékrendszerük, normaviláguk alapján élnék az életüket, ha azok képesek volnának zökkenőmentesen működtetni a körülöttük lévő világot.¹¹ Ez az újonnan kialakuló világ ugyanis az embertől is megkövetelné a flexibilitást és a rugalmasságot. Ugyanakkor az emberi társadalmak struktúrája bizonyos nehézséggel reagál az újdonságokra. A már kialakított intézményeknek van egyfajta tehetlensége – ami egyébként a stabil működésükhöz részben elengedhetetlen is.

Így, ami korábban biztos pontot jelentett (elsősorban a fejlett világban) – a család, a gyerekek, az otthon, a munka, a (viszonylagos) jólét, a politika, az állam... – mind-mind „megbolondul”, kifordul a sarkaiból, és bizonytalanná válik a léte. Ez az új súlytalanság állapota, ahol megkérdőjeleződik a társadalmi szolidaritás és növekszik az ember magáraulatlansága.

Információs társadalom = kockázattársadalom

Bár elsőre nem látszik, az információs társadalom növekvő szociális bizonytalansága és a kockázattársadalom bejósolhatatlan világa megegyezik. Egy és ugyanazon dologról szólnak – csak más fogalmakkal ragadják meg azt. Az információs társadalom maga a kockázattársadalom – erről könnyen meggyőződhetünk, ha megpróbáljuk az információs társadalmakat a kockázattársadalomra megalkotott fogalmakkal leírni:

1. A gazdaság elszakad a valós alapoktól és a technológia segítségével szétfeszíti az együttélés korábbi rendszerét.
2. Az állam elveszíti az ellenőrző és fékező szerepét, a globális hálózatok túlnyúlnak a határain.
3. A demokratikus politika válságba kerül, mert nincsenek jó vagy rossz döntések, egyszerre hat mind a kettő – miközben a szakértők bizonyosságá is véget ér.

4. A társadalmi vita középpontjába a fejlődés jellege, a fontos célok és a megengedhető eszközök kérdése kerül.
5. Az emberek a kollektív normák előírásai helyett saját maguk kell, hogy identitást válasszanak, hogy közösséget találjanak, választ a kialakuló szituációkra.
6. Az embereknek meg kell tanulniuk élni, és együtt élni a kockázatos szabadsággal, valamint azzal, hogy mások döntései a veszélyek vállalásáról meghatározhatja az életüket.

Ebben a folyamatban immáron nem csak a javakat kell szétosztani, hanem a „rosszak”-at is. Vagyis meg kell mondani, hogy ki az, aki valószínűleg pórul jár – „természetesen” többnyire a rosszabb érdekérvényesítő képességgel rendelkező szegényebb régiókról, csoportokról van szó.

Az információs társadalom maga a kockázattársadalom. Egy időben, egyszerre, és ugyanolyan módon, észrevétlenül alakultak ki, az ipari korszakban élők cselekvéseinek sajátos és nem várt összegződéseként. Mind a kettő azt mutatja, hogy „így már nem mehetett tovább”. Ennek következtében először szinte teljesen észrevétlen, majd később egyre nyilvánvalóbb módon az ipari társadalom túllépett önmagán.

Egyáltalán nem biztos azonban, hogy az ipari korszak ellentmondásainak a „meghaladása” sikerül. A túllépéshez ugyanis két dolognak kellene megváltoznia:

1. Új intézményrendszer: kérdés, hogy az ipari korszakra következő új, információs korszakban hosszútávon is megmarad-e a bizonytalanság magas szintje, vagy sikerül olyan új intézményrendszert létrehozni a mostani, válságban lévő, ipari társadalomban gyökerező szisztéma helyett, amely képes menedzselni a felmerülő új gondokat. Így például megújítani a nemzetállamot, a jóléti rendszert, a demokráciát, a családot és a munka világát.
2. A másik, ennél is fontosabb kérdés azonban, hogy az ipari társadalom technológia- és tudásorientált problémakezelését sikerül-e megváltoztatni? Az információs társadalom is kapitalista rendszer, célja a hatékonyság, a profit termelése és a versenyképesség növelése. Épp ezért a technológiával kapcsolatos attitűdök és az alapvető kapitalista célok megváltozása csak akkor lehetséges, ha egy olyan megújult társadalmi intézményrendszer – és mögötte egy újfajta kultúra – jön létre, amely képes a globális gazdasági „túlpörgést”, a fékezett láncreakciót kordában tartani. Tehát a technológia kezelése nagyban függ az első tényezőtől, az új intézményrendszer kialakulásától.

Ebben az értelemben az információs társadalom és a kockázattársadalom ugyanaz, hisz ugyanazokat a kérdéseket teszi fel a társadalom és a gazdaság „fejlődése” kapcsán.

Forgatókönyvek – a változás lehetséges irányai

Arról, hogy az információs társadalom vajon tud-e lényeges változásokat is hozni a társadalommal való együttélés, a kapitalizmus haladáselvűsége, és a technológia használata kapcsán, megoszlanak a vélemények.

Pesszimista forgatókönyv: újfajta kockázatok a láthatáron

A hibridekről

A Természet és a Társadalom kettéválasztása a modern korban azt eredményezte, hogy elfedtük a kézenfekvőt: minden, amit a társadalomban teszünk, hatással van a természetre is. Így bár állandóan olyan dolgokat hozunk létre, amelyek hibridek: egyszerre természetiek és társadalmiak is, rögvest úgy teszünk, mintha ez meg sem történt volna. A hibridekben azonban nem lehet teljesen kettéválasztani a két szférát. Az eredmény hálózatokban burjánzó hibridek. Latour *terminus technicusa* – a hibrid – a természet és a társadalom (kultúra) kusza és folyamatos összekeveredését jelenti: „A kultúra és a természet egésze kavardok össze nap mint nap. [...] Nyomjuk csak meg a legártatlanabb aeroszol spray gombját, és máris úton vagyunk az Antarktisz felé, ahonnan Irvine-be jutunk, a University of Californiához, majd a lyoni hegyláncokhoz, a nemesgázok kémiaiájához és végül talán az ENSZ-hez, de ez a vékony szál annyi darabra szakad, ahány tiszta diszciplína csak van.” – írja Latour egy újságcikkben előforduló logikai láncolat kapcsán. (Latour, 1999: 13)

Vagyis az aeroszolos spray megnyomása rögvest az ózonlyukra, az azt kutató tudósokra, majd a káros hatásoktól szenvedő hegyláncokra, a káros mechanizmus kémiai összefüggéseire és végül az államok közös összefogásának a szükségességére mutat. Tehát, bár a természetet megpróbáljuk kizárni a világunkból, ez mégsem sikerül teljesen, újra és újra betüremkedik oda, összekeveredik a társadalommal-kultúrával – s így állandóan hibrideket hozunk létre.

Ugyanakkor minden mindennel összefügg: ezt jelenti a hálózat. Mozdíts csak meg egy szálát itt, és valaki jóval messzebb jelezni fog, hogy változás érte. Ez pedig egyre erősebb lesz, nem sikerül a burjánzást – a társadalom és természet összekeveredését – csökkenteni, miközben mégis folyamatosan kísérletet teszünk arra, hogy megkülönböztessük őket egymástól. Ezért szabdaljuk fel a hibrid hálózatát darabokra az egyes látásmódok, tudományok, technológiák stb. mentén. Így azonban elvész annak a lehetősége, hogy egészből tudjuk összerendezni a világot, hiszen azt a részeire daraboltuk fel.

Új információs kockázatok

Az információs társadalom, mint kockázattársadalom annyiban változtat ezen, hogy a már fentebb említett módon az Ökocídium – a természet kiirtása -, mint a modern kor központi kockázata mellett, a természet és a társadalom határáról részben a társadalom és virtualitás határára helyezi át a kockázati forrásokat, vagyis a hibridek hálózatos burjánzása immáron nem csak a természet és a társadalom, hanem a társadalom és a virtualitás határán is lehetségessé vált.

Az új információs társadalmi kockázatok egyrészt a már hagyományos közegben, a természet és a társadalom határán termelődnek. Másrészt viszont, ami új, hogy térben és időben nem korlátozható, belső, a rendszerben gyártott – csak az információs társadalomra jellemző – kockázatok jelennek meg:

1. A régi logikával megérthető – a természet és a társadalom határán termelődő új, gyártott információs kockázatok. Például: a mobiltelefonia, az egyéb káros sugárzások (pl. monitoré), a veszélyes hulladékok megsokszorozódása (akkumulátorok, képcsövek, üres festékpatronok, nehézfém tartalmú kimustrált alkatrészek stb.), az energiaszükséglet megsokszorozódása, a papírhasználat megváltozása stb.
2. Az új logika mentén – a társadalom és a virtualitás határán – termelődő újfajta kockázatok. Például: a Y2K (vájtkü: a kétezredik dátumváltás hisztériája), az adatvesztés, a számítógépes vírusok és az elektronikus támadások stb.

A pesszimista forgatókönyv szerint tehát az információs társadalom nem képes túllépni az ipari társadalom technológiai ellentmondásain, sőt még tetézi is a problémát azzal, hogy újfajta, sajátos információs kockázatok hoz létre. Mindezen felül úgy tűnik, hogy nincs reális esély egy új intézményrendszer kialakulására sem.

Optimista forgatókönyv: új üdvtan?

Nagy fantáziával elképzelhető ugyanakkor egy optimista forgatókönyv is, ami Baudrillard pesszimizmusával dacolva azt állítja, hogy az információs társadalom igenis képes lehet egy új megváltás feltételeinek „kitermelésére”.

Vagyis Baudrillard szavaival élve azt mondhatjuk, hogy szimbolikus síkon – az elrendeltetés síkján – maradt még hely az elkárhozáson kívül egy újfajta üdvtannak is. Persze kérdés, hogy tényleg lehetséges-e, hogy az emberiség hosszú távú kilátásai radikálisan javuljanak, vagyis hogy együtt tudjunk élni a természettel és önmön teremtményeinkkel?

Ez a kérdés csak látszólag tűnik újnak. Az információs társadalom és a kockázattársadalom azonosságát a hasonló kérdésseltevéseken túl közös keletkezésük is mutatja: mindkettő ugyanakkor, ugyanabból az ellenkultúrából táplálkozva, majd a kapitalista gazdaságtól sajátos „gellert” kapva jelenik meg a napjainkban.

Ez a közös eredet arra is rámutat, hogy kezdetben az új technológia pontosan az ipari korszak logikájával szemben, azt megújítandó jelent meg! De a PC, a személyi számítógép forradalmának az elindítói az 1960–70-es években olyan „alvajárók” voltak, akik korántsem tudták, hogy mit is cselekszenek valójában. Ugyanakkor mégis hittek az akkori ellenkultúrában, ami Amerikát belengte: „Az egyik résztvevő-megfigyelő, Jim Warren szavaival: „stílusuk genetikai kódja a hatvanas években alakult ki, a társadalmiellenes, háborúellenes, szabadságra vágó, fegyelemellenes magatartásformából.” A fiatal számítógépesek munkájára jellemző komputer- és információfelfogás furcsa ötvözet volt a politikai lázadásnak, a tudományos fantasztikumnak, a csináld-magad mozgalomnak, és a puszta játékoságnak.” (Roszak, 1990: 243, Freiburger és Swaine nyomán). Vagyis a személyi számítógép részben ugyanabból a kultúrából táplálkozott, mint a harcos környezetvédelem, a feminizmus, a demokrácia megújítási mozgalma és a szexuális forradalom.

Amiért azonban mégiscsak egy új üdvtanról lehet beszélni, az az, hogy kezdetben ezeknek a számítógépeseknek a lelkesedése ötvözte a technofóbiát és a technofiliát – vagyis egyszerre voltak az iparosodott társadalmak technológiaorientáltsága

ellen, tehát elutasították a modern technológiát, másrésztől viszont üdvözölték a számítástechnikát, mint amely képes az ipari logikán felülkerekedni. Ezen ellentmondó elvek integrálása szerint az új technológia nem törekedne a természet erői fölötti uralomra, sőt, a társadalom szerves megújulásához is elvezethet, új közösségi alapon épülő demokráciát kialakítva.

Ebben az értelemben a posztindusztrialista jövő – a mi információs jelenünk – az 1970-es évekből nézve az ígéret földjének tűnt, ahol az ipari társadalmak minden bűne feloldozást nyerhet, ahol minden tiszta lappal, a természettel harmóniában új-rakezhető. Egy az 1960-as évek végéből származó vers így fogalmazta meg ezt az életérzést:

Mindnyájunkra felügyel a gépek szeretetteljes kegye

„Úgy szeretem elképzelni (és
bár itt lenne már!)
a kibernetikus legelőt
ahol emlősök és komputerek
élnék kölcsönös
programozott harmóniában
mint tiszta vízzel
ha összeér a derült ég

Úgy szeretem elképzelni
(legyen már most!)
a kibernetikus erdőt
csupa fenyő és elektronika
ahol az őz békésen ballag el
a komputer mellett mintha az virág lenne
fakadó bimbajú

Úgy szeretem elképzelni
(meg kell lennie!)
a kibernetikus rendet
ahol dolgozni nem kell
visszatérünk a természetbe
csatlakozunk újra
emlős testvéreinkhez
és mindnyájunkra felügyel
a gépek szeretetteljes kegye” (Brautigán, 1973.)

Tehát ebben az ellenkulturális közegben – bár a benne élők számára nem krisztálytisztán, de – egybecsúszott a technika és a természet szeretete. A probléma azonban az, hogy a valóságban mégsem volt képes néhány kommunán kívül igazán más, tartós alternatívát felmutatni, még ha – mint tudjuk – ennek az ellenkultúrának óriási hatása is volt, és végeredményben elvezetett a mai, információs korszakba. Úgy tűnik ugyanis, hogy egy, a természetet és technológiát összebékítő ellenkultúra cél-

kitűzéseinek most is volna alapja a társadalomban. A sikertelenség mögött a gyermeki elképzelések tarthatatlansága húzódott. Ismét csak Roszakot idézve: „Az ellenkultúra számos képviselője azonban úgy képzelte, hogy az ipari csúcstechnika eredménye az lesz, hogy a törzsi demokráciában élő lakosság szarvasbőr ruhákba öltözve bogyókat fog gyűjtögetni az erdőn” (Roszak, 1990: 254)

Az ellenkultúra jövőjét – ez volna a mi múltunk – azonban ismerjük: kommercializáció és a kapitalista gazdaság néminemű, nem túlzott átalakulása. Manapság pedig már lázadni is divat.

Mit is jelent modernnek lenni?

Az ellenkultúra naiv elgondolásainak a kudarca ellenére azonban a kérdés továbbra is ott marad: vajon meghaladható-e a modern kor fejlődéselvűsége? Ezek szerint az információs társadalom legfontosabb kérdése az, hogy meghaladható-e a modernitás. Létezhet-e kapitalizmus a fejlődéselvűség, a technológiába vetett hit és a modernség mítosza nélkül? Olyan kapitalizmus, ami a mai tűzokért nem áldozza fel a holnap verebet.

A válaszhoz először meg kell vizsgálni, hogy vajon mit is jelent modernnek lenni. A már idézett Bruno Latour egész könyvet szentelt a kérdés igen kreatív vizsgálatának. Szerinte három paradoxon együttes és rugalmas alkalmazása jelenti a modernséget:

„Első paradoxon

A társadalmat szabadon alakítjuk; cselekedeteinkre nézve immanens.

A természet nem a mi alkotásunk; transzcendens és végtelenül hatalmasabb nálunk.

Második paradoxon

A társadalom nem a mi alkotásunk; transzcendens és végtelenül hatalmasabb nálunk.

A természetet mi hozzuk létre mesterséges úton a laboratóriumban; immanens.

Harmadik paradoxon

Az első garancia: noha mi konstruáljuk a természetet, a természet olyan, mintha nem mi hoznánk létre.

A második garancia: noha mi konstruáljuk a társadalmat, a társadalom olyan, mintha nem mi hoznánk létre.

A harmadik garancia: a természetnek és a társadalomnak teljességgel szétválasztottnak kell maradnia: a purifikáció gyakorlata nem keveredhet a transzláció gyakorlatával.” (Latour, 1999: 61)

Vagyis a modernek hatalma a folyamatos kettőségben rejlik, hogy egyszerre képesek mozgósítani a társadalmat és a természetet: „szabadon teremtik és pusztítják társadalmukat, miközben törvényeit elkerülhetetlenné, szükségszerűvé és abszolúttá teszik. [...] a modernek mindig is két vasat tartottak a tűzben. Legyőzhetetlenné váltak.” (Latour, 1999: 70-71)

Latour arra hívja fel a figyelmet, hogy a modernnek olyan szabályokat alkottak, amelyek kreatívan áthághatóak, szabadon értelmezhetőek és lehetővé teszik, hogy a társadalom, illetve környezete szabadon alakítható legyen. Így hihetetlenül nagy előnyre tettek szert mindenki mással szemben – akiket kötött a természet tisztelete, az ősök tradíciói, a vallás és ezernyi más béklyó. Ezeket a népeket premodernnek nevezték el.

Ez az idilli állapot azonban napjainkban kezd véget érni: a természet és a társadalom szinte tökéletes szétválasztása, valamint folyamatos újbóli összekeverése egyre tarthatatlanabbá válik. A kreatív pusztítás – újrateremtés – tempója már sem a társadalom, sem a természet számára nem elviselhető többé. Ettől persze még egyáltalán nem biztos, hogy ez az évszázados logika meghaladható volna – ahhoz túlságosan is erős rendszert hozott létre. Meglehet, hogy ez a rendszer könnyebben pusztítható el, minthogy sikeresen megújuljon.

Ennek ellenére talán nem kell teljesen kétségbe esni. Ahogy Manuel Castells az információs korszakról szóló trilógiája első kötetének a végén jelzi, van remény a természet és a társadalom között egy új kapcsolat kialakítására. (Castells, 1996: 477-478) Bár lehet, hogy ez nem egészen olyan lesz, mint amelyet a környezetvédők szeretnének. Castells szerint egy tágabb történelmi összefüggésben a hálózati társadalom az emberi együttélés egy teljesen új módja. Az emberiség kezdetén a természet uralta az embereket, majd később az ész nevében megpróbálták legyőzni a természetet, felszabadulni a természet alól. Most belépünk egy új korszakba, amikor egyszerűen a kultúra már csak önmagára reflektál, mivel a természeten kívüli. A természet mesterségesen megőrzendő dologgá vált, a természetet ideális kulturális formaként teremtik újjá.

Épp ezért – állítja Castells – azt is mondhatjuk, hogy a történelemnek nincs vége, sőt, csak most kezdődik igazán, hisz a társadalmi fejlődés olyan fokra ért, ahol először élhetünk egy teljesen csak társadalmilag meghatározott világban. Ez az új létezés kezdete, az információs korszaké, amely a kultúra önállóságát hozza magával.

Befejezés

Várnunk kell. Ma még nem igazán látni, hogy az információs társadalmi változások okozta bizonytalanság, illetve az intézmények válsága inkább egy nagyobb kizökkenés, vagy valamifajta összerendeződés kezdete-e. Végeredményben most úgy tűnik, hogy az információs társadalom csak új kockázatokat, kockázati rendszereket termel, de valójában nem oldja meg a korábbi ipari kockázatok problémáit. Vagyis az ember természeti környezettel való termelési-együttélési konfliktusa nem szűnik meg az információs társadalom létrejöttével. Legfeljebb úgy tehetünk, mintha a természet kizárható volna az életünkben – ettől azonban még nem szűnnek meg a természeti konfliktusok.

Mindezek miatt az információs társadalom egyúttal kockázattársadalom is: bejáratatlan, kiszámíthatatlan és bejósolhatatlan.

JEGYZETEK

- ¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Benda Klárának, Kolin Péternek és Z. Karvalics Lászlónak egy korábbi szöveg-verzióhoz fűzött értékes megjegyzéséért, illetve az Információs Társadalom és Trendkutató Központ munkatársainak, akik egy parázs vitában járultak hozzá az anyag formálódásához.
- ² Mint azt már megszokhattuk, nálunk magyaroknál minden másképp van. Míg a legtöbb nép nyelvében a kockázatra a rizikó kifejezéssel utalnak – aminek semmi köze a kockához, a kockajátékhoz és ebből fakadóan a szerencséhez vagy a szerencsejátékhoz sem – addig mi, magyarok, köszönhetően feltehetően a nyelvújítóknak, a kockázat szót használjuk a jelenség-együttes megnevezésére. Ez ne vezessen félre minket, ahol a kockázat szó megjelenik ebben a szövegben, ott mindenhol a következőkben meghatározott rizikó értelemben használjuk, és figyelmen kívül hagyjuk, hogy a magyar nyelvben a szó egyértelműen a szerencsejátékban gyökerezik.
- ³ Ez nem jelenti azt, hogy akkoriban ne lettek volna például kereskedők, akik bizony tudták, hogy egyik-másik úton tolvajok leleselkedhetnek rájuk. Viszont az ilyen, a jövőbeli eseményeken múló életvitel – ami kalkulált is ezekkel a veszélyekkel – nem volt tömeges, csak nagyon elenyésző töredékét érintette a közösségeknek. Szemben azzal, ami később a modern társadalmakban a kockázat fogalom tömeges elterjedését hozta.
- ⁴ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy kezdetben a vállalkozó előrelátása és sikere, a racionalitása, a jövő kiszámíthatóságába vetett hite nem kevésbé irracionális talapzaton állt, mint a megelőző korok emberéé. Ahogy azt Max Weber a Protestáns etika és a kapitalizmus szellemében (Weber, 1995) írja, a racionalitás háttérében egy vallásos meggyőződés állt, mégpedig az, hogyha valaki sikeres az üzleti életben, akkor az azt jelenti, hogy eléri a lelki üdvösséget is a halála után. Mivel mindenki sorsa eleve elrendelt, már a születése előtt eldőlt, hogy a mennybe, vagy a pokolra jut-e. Ezt azonban senki sem tudhatja az élete közben – csupáncsak fürkészheti. A gazdaságilag sikeres élet arra utalhat, hogy Istennek tetsző személyről van szó, aki üdvözülni fog, nem pedig elkárhozni.
- Talán meglepő, hogy ezt mondjuk, de az irracionalitás a racionalitás mögött később csak fokozódott, amikor a vallás és a Jóisten kikerült a végső mozgató szerepéből, majd a racionalitás önmagáért valóvá vált. Ezt a fajta „túlzott” racionalizációt figyelhetjük meg a modernitás későbbi szakaszában, ami végső soron irracionalitáshoz vezetett – a racionalitás egyfajta „vas-ketrecként” fogja már az őt kialakítókat.
- ⁵ Nem véletlen tehát az sem, hogy újabban, a kockázattársadalom beköszöntével megnő a valóságosság, a spiritualizmus szerepe is, hogy az emberek újra hisznek, vagy hinni akarnak valamiben.
- De tulajdonképpen a modern korszakban folyó szekularizációval párhuzamosan is léteztek valláspótlékok, pont ilyennek tekinthető a technológiába (pl. orvostudományba) vetett hit, vagy bizonyos szempontból akár a munkásmozgalom maga is.
- ⁶ Persze fontos szem előtt tartani, hogy mind a két szakaszban léteznek kockázat-elfedő technikák – így ideológiák, rítusok vagy épp áltudományok. A lényeges különbség, hogy a második szakaszban mégis a diskurzusok középpontjába kerülnek a kockázatok.
- ⁷ Ugyanakkor persze az individuális, személyre-szabott kockázatok egy része ekkoriban is szociálisak volt – úgy, mint például egy zsarnok közösségvezető, háborúskodó szomszédok.
- ⁸ De nyájas olvasó, nehogy azt hidd, hogy mindez Téged nem érint. Minden egyes döntéseddel voksolsz valami mellett és valami ellen. Hogy mit reggelizel, hogy tusolsz-e reggel, hogy milyen WC-papírt használsz, hogy hogyan mész a munkahelyedre...

- ⁹ A kockázattársadalom inkább a technológia „káros”, nem szándékolt oldalaira hívja fel a figyelmet, az információs társadalom pedig elsősorban az információs és kommunikációs technológiára, illetve annak az elterjedésére és a társadalommal kapcsolatos sajátos kölcsönös viszonyrendszerére helyezi a hangsúlyt.
- ¹⁰ Ezt a hálózat fogalmát és tartalmát ne azonosítsuk automatikusan az Internettel! Itt egy új szerveződési- és működési módról van szó, ami más, több, mint maga az Internet. A fogalom itt a castells-i értelemben vett hálózat-vállalkozás (network enterprise, Castells 1996: 151-201) kialakulását és a gazdaság belső rendjének információs korszakban végbemenő átalakulását takarja.
- ¹¹ Még ha egyesek meg is próbálják az életvitelüket teljesen rugalmassá tenni és alárendelni a rendszerből fakadó elvárásoknak (pl. munkamániás yuppie menedzserek) ez sohasem sikerül tartósan és sorozatos konfliktusokat okoz. Persze a globális gazdasági- és média-hálózatok mindenkinek hatnak az életére, hol észrevétlen, hol pedig kézenfekvő módon. Az állítás magva tehát az, hogy az emberek még ha akarják sem képesek a hálózat rugalmassági fokát elérni.

IRODALOM

- Baudrillard, Jean (1997): *Az energia sorsa*. In: A rossz transzparenciája. 87-91. p. Budapest, Balassi – BAE Tartóshullám – Intermedia.
- Beck, Ulrich (1998): *A kritikai elmélettől a kockázattársadalom önkritikájáig*. In: Replika 31-32. 77-91. oldal
- Castells, Manuel (1996): *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Volume I: The Rise of the Network Society.
- Giddens, Anthony (2000): *Kockázat*. In: *Elszabadult világ*. 31-45 p. Budapest, Perfekt Kiadó.
- Kövér ludak fenyegetik a légi közlekedést. Index hír. 2001. december 18., kedd 11:28.
- Latour, Bruno (1999): *Sohasem voltunk modernek*. Budapest, Osiris.
- Ökotantrikus női rapperek a faipar ellen. Index hír. 2001. november 12., hétfő 10:29
- Richard Brautigan (1973): *All Watched Over by Machines of Loving Grace*. In: *The Pill Versus the Springhill Mine Disaster*. New York, Dell/Laurel. Idézi Roszak, Theodore. 1990.
- Roszak, Theodore (1990): *Az információ kultusza, avagy a számítógépek folklórja és a gondolkodás igaz művészete*. Budapest, Európa.
- Weber, Max. (1995): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Második, bővített kiadás. Budapest. Cserépfalvi.